

“Sevdiyim əsər” layihəsində yazarların, elm, sənət adamlarının ən çox sevdikləri əsər haqqında söhbət açıq. Bu dəfəki həmsöhbətimiz filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Hacı Firudin Qurbansoydur. Onun sevdiyi əsər Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasıdır.

- Füzuli “Leyli və Məcnun” əsərini yazdı, amma “Xəmsə” qələmə almadı. Mənə elə gəlir ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərinin fəlsəfi alqoritmini - sosial varlıqdan kamil insana - Füzuli bir əsərində - “Leyli və Məcnun”da yazdı deyə “Xəmsə”yə ehtiyac qalmadı. Siz necə düşünürsünüz?

- Mövlanə Məhəmməd Füzuli “Xəmsə” yazmağı qarşısına məqsəd qoymamışdı. Bu işə onun sənət qüdrəti və öyrəndiyi elmlər sistemi artıqlaması ilə kifayət edərdi. Ona görə, Mövlanə Füzuli “beşlik” yazmağı qarşısına məqsəd qoymadı ki, keçilmiş yolla gedəndə öz cığırın olmur. Bir də, Şeyx Nizaminin

“Sevdiyim əsər” layihəsi

Məcnun sevgisi bəşəriyyəti günahlardan təmizləyir

Firudin Qurbansoy: “Leyli obrazı bu dünyanı rəmzləşdirir: bu dünyaya kimsə nə ruhu, nə də maddiyyatı ilə sahiblənə bilər”

“Xəmsə”sindən başqa, bütün “Xəmsə”lər formal səciyyə daşıyır. Yunanca “kvinkeyner”, sanskritcə “pançatantra” olan “beşlik” nədir, nəyi bildirir? - sualları nə filologiyada, nə də fəlsəfədə araşdırılmamış mövzudur. Ona qədər saya bilənlər görür ki, “Məxzən əl-əsrar”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Həft peykər” (yaxud “Bəhramnamə”), “Şərəfnamə” və “İqbalnamə”ni bir-bir sadalayanda beşdən bir az çox çıxır. Son iki əsərin “İskəndərnamə” ümumi adının altında toplanmasına bizcə, lüzum yoxdur. Onlar səciyyəsinə və qarşıya qoyduqları məqsədlərinə, əruzuna, hətta təriflədikləri hakimlərə görə ayrı-ayrı əsərlərdir. Lap tətəlim ki, bu iki müxtəlif əsər bir əsərdir, onda “əgər Şeyx Nizami 3-4 il çox yaşasaydı, daha dastan yazmayacaqdı? Niyə məhz beşlik?” sualına hələ ki, nizamişünaslıq elmində cavab yoxdur. Bu, ayrı bir mövzudur, inşallah, ayrıca məqaləmiz olacaq.

Orta yüzilliklərdə məqbul münasibət idi ki, əlinə qələm alıb bir-iki beyt yazsa bilən hər kəs, skleroz tarixin yaddaşında öz adını qoymaq üçün dərindən-qabıqdan çıxaraq şöhrətli bir müəllim - müəlliflə cəngü-cidala çıxmaqdan belə çəkilməyiblər. Baxmayaraq ki, xəmsəçilərin içində, siqletinə görə aşağı əyarlı şairlərlə yanaşı, poetik sözünün keyfiyyəti indiyədək qorunanlar da var. Mövlanə Füzuli öz poetik cazibəsini yaratmağa müvəffəq olmuş şairdir, hələ sağlığında bir planet kimi ətrafına çoxsaylı peykərlər toplamağı bacarmışdı. Bu günə-cən də bu cazibə qüvvəsi azalmayıb.

- Məcnun bu dünyada Allaha qovuşur, o biri dünyada Leyliyə, bəs görəsən, bu qədər vüsaldan sonra onu nəyə görə həsrət ünvanı - kamına çatmayan aşiq kimi qavrayırlar?

- Mövlanə Füzuli “Leyli və Məcnun” dastanını irfanyönlü adam - rəmz kimi düşünüb və icra edib. Bilirsiniz ki, uğursuz məhəbbət rəmzlərindən Gül-Bülbül, Şəm-Pərvanə kimi aşiq rəmzi obrazları vardı, an-

caq adamları rəmz şəklində vermək Füzuliyə qədər heç bir sənət-kara müyəssər olmayıb. Gül nəbatata aiddir, yeni bitkidir, bülbül isə quşdur. Nəbatatla heyvanatın izdivacı mümkün deyil. Hətta bülbül də, gül də nə qədər çox bir-birinə meyilli olsalar da, onların ailə qurması, cütləşməsi, nəsil törətməsi absurdur! Bəs bunu şairlər niyə belə yazıb? Olmazdı ki, qızılgül və başqa bir gül, bülbül, başqa bir quş paraleli yaradayıdılar? - Yox, olmazdı. İlk gəncliyində idrakla deyil, hisslə dəli kimi sevən cavanlar üçün bu rəmzlər tərbiyə qaynağı idi. Müxtəlif zümrədən, sosial təbəqədən çıxanların cavanların sevgi duyğuları ilə harmonik uyğunlaşması, bir tama çevrilməsi demək olar ki, mümkün olmur. Gül-Bülbül təqdimatında hələ faciə olmaya da bilər. Özündənrazı gülün tikani var, bülbül ona yaxın gedə bilmir, sonra da gül solur, heç kəsə lazım olmur, hətta Bülbülə də!...

Şəm-Pərvanə də faciə özüllü rəmzlərdir. Pərvanə həşərat, şəm isə içinə fitil-sap keçirilmiş arı mu-

mudur. Onların da izdivacı absurdur. Təhlükə işiq verən alovdadır, bu od hər ikisinin axırına çıxır. Şəm əriyib yox olur, pərvanə özünü alova çırpıb yandırır. Yenə də müxtəlif zümrələrin faciəvi uyğunsuzluğu məsələsi gündəmə gəlir.

Mövlanə Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” dastanında Məcnun, Leyli, İbn Səlam adam-rəmzlərdir. “Qeys” - köhnə ərəbcə “yağış”, “Məcnun” sözü isə “Qurani-Kərim”də keçir, mənası “cin tutmuş adam” deməkdir. Kafirlər Peyğəmbərimizə “şair”, “sahir”, “kahin” kimi ayamalarla yanaşı, “məcnun” da deyirdi. Mövlanə Füzuli Qeysə Peyğəmbər səviyyəsi vermir, sadəcə olaraq, onun cəmiyyətdən yüksək məqamda durduğunu göstərir. Maddi imkanlarına görə heç də Leylinin ailəsindən aşağı olmayan Məcnuna niyə qız vermirlər? - Ona görə ki, Qeysin eşqi cəmiyyətin qəbul etdiyi məhəbbət normativləri və parametrindən daha yüksəkdir. Bir qıza yönəli məhəbbət ilahi miqyasda ola bilməz, bu, Allahın insanlar üçün qoyduğu

nizamdan, qayda-qanundan kənara çıxır.

“Leyli” ərəbcə “gecəyə məxsus” anlamına gəlir. Şair heç də ərəb qızlarının qaramtlı dərisinə işarə etməyib, onun zülmətində boğulduğunu, nicat yolu tapa bilmədiyini bu adla göstərib.

Leyli demə, cənnət içrə bir hur, Məcnun demə, zülmət içrə bir nur.

“Nur” ərəbcə işiq mənbəyinə yox, əks olunan işığa deyilir. Gecəyə məxsus olduğu üçün Leylinin əli nura çatmır.

“İbn Səlam” Salamın oğlu deməkdir, Səlam adlı kişinin oğlu! Səlam Əsmayi-Hüsna elmində Allahın gözəl adlarından biridir. Qoyduğu mirasdan da görünür ki, ərəb əşirətində adlı-sanlı fərdlərdən biri, bəlkə, birincisi olub. Bəs onun oğlunun öz adı nədir? - Atasının adının kölgəsində gizlənən bu oğlun öz adı yoxdur! O, ad qazanmayıb. Öz-geşinin sevgilisini almaq pis ad gətirir. Məsələ ondadır ki, İbn Səlam kəbin kəsdirib toy eləsə də, Leylini ala bilmir.

Qərribə deyilmi? Məcnun Leylini ruhu ilə, İbn Səlam isə maddiyyatı ilə sevir, ancaq heç biri sevgisinə qovuşa bilmir. Leyli obrazı bu dünyanı rəmzləşdirir: bu dünyaya kimsə nə ruhu, nə də maddiyyatı ilə sahiblənə bilər, necə ki, dünya haqqında bir misra deyilib: “Ey bin kişidən arta qalan diveyi-bakir”, yeni ey min kişi görmüş pak qız... “Dünya” ərəbcə aşağı deməkdir.

- Bilirik ki, merac heç kəsin çatmadığı uralıqda iki müqəddəs - Allahla Peyğəmbərlərin görüşüdür. Füzuli Leyli ilə Məcnunun görüşlərini “Kəmalı-merac” adlandırır? Sizcə, niyə görə qəlb bin yox, məhz idrakın meracı adlandırır həmin görüşləri?

- “Qəlb” sözü, əslində bizim qəbul etdiyimiz müsbət mənada ki, ürək anlamını vermir, ərəbcədə indi işlətdiyimiz “qəlp”, yeni saxta məfhumunu bildirir. Ərəb dilində “p” səsi yoxdur. (“Peyğəmbər” sözü ərəbcə deyil, iki fars sözündən yaranıb, “peyğam” - xəbər, “avər” - gətirən). “Namaz möminin meracıdır” - hədisi şərifi ruhun namaz vaxtı bədənə çıxıb Allah hüzuruna yüksələ biləcəyini bəyan edir. Məcnunun səhrada bir dəstə qızın içində Leylini görməsi absurd teatrındakı mizana oxşayır. Mövlana Füzuli bu görüşü Məcnunun dili ilə belə deyir:

Bu vüsala yuxu əyyamı demək mümkün idi, Yuxu olsaydı ağər dideyi-giryanimizə.

Ağlar gözə yuxu gəlmədiyi kimi, əslində, bu görüş də olmamalı idi...

- Əsərdə hissələrin tamamında “Təmamiyi-suxən”lər - fikrin sonu, sözün axırı, yekun fikir - yazıb Füzuli. Bu “təmamiyi-suxən”lər, sizcə, əsərə nə qazandırır və onları həm də Füzulinin şərhləri hesab edə bilərikmi?

- Mövlanə Məhəmməd Füzuli müstəsna səviyyəli dahi şair olmaqdan əlavə, həm də zamanəsinin əlyetməz uralığında olan alimi idi. Təkcə “Mətlə əl-ətiqad” adlı əsəri fəlsəfə ensiklopediyasıdır. Hər bir mətləbi izah etmək üçün sözün başlanğıcı və sonu olur. Şair bir alim kimi, elmi əsərlərə məxsus strukturu bədii əsərə gətirib hər bir bəhsdən çıxan nəticəni yığcam şəkildə oxucusuna təqdim edir.

- Leyli başqalarının iradəsi, zamanın diktəsi ilə başqasını “seçir” - İbni Səlamı. Məcnun isə öz iradəsi ilə sonda başqasını seçir - Allahı. Sanki əsərdə ayrılıq, rəmzi mənada deyirəm, “vəfasızlığın” nəticəsi kimi çox məntiqli görünür. Bu haqda siz nə düşünürsünüz?

- Təbii ki, Leyli nəinki vəfasız deyil, hətta xanım vəfanın rəmzidir.

Davamı səhifədə 17-də

**Olsaydı mənim bir ixtiyarım,
Olmaz idi səndən özgə yarım.**

Leyli deyir bu sözləri...

Məcnunun Allaha olan məhəbbəti qətiyyənlə azalmayıb, heç vaxt da o, Allahsız olmayıb. Məcnunun faciəsinin səbəbi, Leyliyə olan səmimiyyətinin Allaha məhəbbətinin ekvivalenti qədər olmasıdır. Bu əsərdə "vəfasız" deyə biləcəyimiz heç bir obraz yoxdur.

- Füzulinin Məcnunu eşq peyğəmbərini xatırladır: Məcnundan sonra məcnunluq bir missiya, dəyər kimi təqdim edilir. Necə ki, islamı hər qəbul edən Məhəmməd hümməti sayılır, eləcə də hər sevən Məcnun hümməti sayılır. Necə ki, peyğəmbərliyə ucalan yol daş-qalaqdan keçir, eləcə də, Məcnunluğa gedən yol. Necə ki, peyğəmbər ömrünün sonu cənnətlə mükafatlanır, eləcə də, Məcnun o biri dünyada sevdiyinə qovuşur. Misalları artırmaq da olar. Sizcə, bu müqayisədə çox ifrata varıram ki?

- Mövlanə Füzuli böyük islam alimi olduğu üçün Məcnuna eşq peyğəmbəri deyə bilməzdi, bir də, hər hissini (eşqin, nifrətin, qorxunun, məmnunluğun) ayrıca Peyğəmbəri olduğunu qəbul etmək düz olmazdı. Peyğəmbərimizin gətirdiyi, Allahın insanlara son xəbəri olan islam dinində hər şey ölçülü şəkildə var.

Mövlanə Füzulinin öz qəhrəmanına elə də böyük rəğbəti olmayıb, heç yerdə deməyib ki, mən Məcnundan aşağı aşıqəm, amma yeri düşdükcə deyib:

Məndə Məcnundan füzun

aşılıq istedadı var,

Aşığı-sadiq mənəm,

Məcnunun ancaq adı var.

- "Bu qəzəl Leylinin dilindən-dir", "Bu qəzəl Məcnunun dilindəndir" - əsərdə çoxlu belə cavablaşmalar var. Ancaq qəzəlin sonunda Füzuli məqtə beytini onların deyil, öz adından verir. Niyə?

- Mövlanə Füzuli demir ki, bu qəzəli Leyli və ya Məcnun yazıb, "onların dilindən mən yazmışam" deyib. Hər qəzəlin məqtə beytində öz təxəllüsünü də verib. Bilirsiniz ki, klassik ərəb şairi İmrulqəys Məcnunun prototipi sayılır. Ərəb dilindən onun hər hansı bir şeirini götürüb tərcümə etmək Mövlanə Füzuli üçün problem deyildi, ancaq şair bütün ovqatları özü öz yaşantıları ilə təqdim etdiyi üçün əsər böyük məhəbbət enerjisi ilə doludur, yüzilliklər keçsə də, yenə hamının üz tutduğu idrak və hiss xəzinəsidir.

- **Qeyslə Məcnunun başlıca fərqlərini nədə görürsünüz?**

- Hər birimiz uğursuz sevgi həyatını yaşamışıq, hətta evlənənlər də... Platona bir cavan "sevdiyim qızla evlənim, yoxsa yox?" - sualını verir. Filosof cavab verir ki, hər iki halda peşman olacaqsan. - Bir halda peşmanlıq olur axı... etirazın qarşısında Platon cavab verir ki, evlənsən, məişət həyatı ülvü ruhi hisslərini söndürəcək, sevgi adılacaq sənin üçün. Buna görə peşman olacaqsan. Evlənməsən, məhəbbət çıxarılmamış tikan kimi həmişə göynəyəcək. Qeys sualı verən oğlan, Məcnun isə Platondur.

- **Füzuli əsərin dibiçəsində Allaha dua edir ki, əsəri düzgün anlaşılınsın. Füzulidən əvvəl onlarla "Leyli və Məcnun" yazılmışdı, sizcə, müəllif nə səbəbdən əsəri düzgün anlaşılmayacağından ehtiyatlanırdı?**

- Burada məsələyə zaman prizmasından baxılmalıdır. XVI yüz il kosmik harmoniya ilə dünyanın müxtəlif, bir-birindən din və sivilizasiyaca fərqli olan, oxucu təfəkkürünü global rəmzlərlə çalışdırmağa yönəltməyi bacaran dahilər yetişib: İslamda Mövlanə Füzuli, xaçpərəst-

Məcnun sevgisi bəşəriyyəti günahlardan təmizləyir

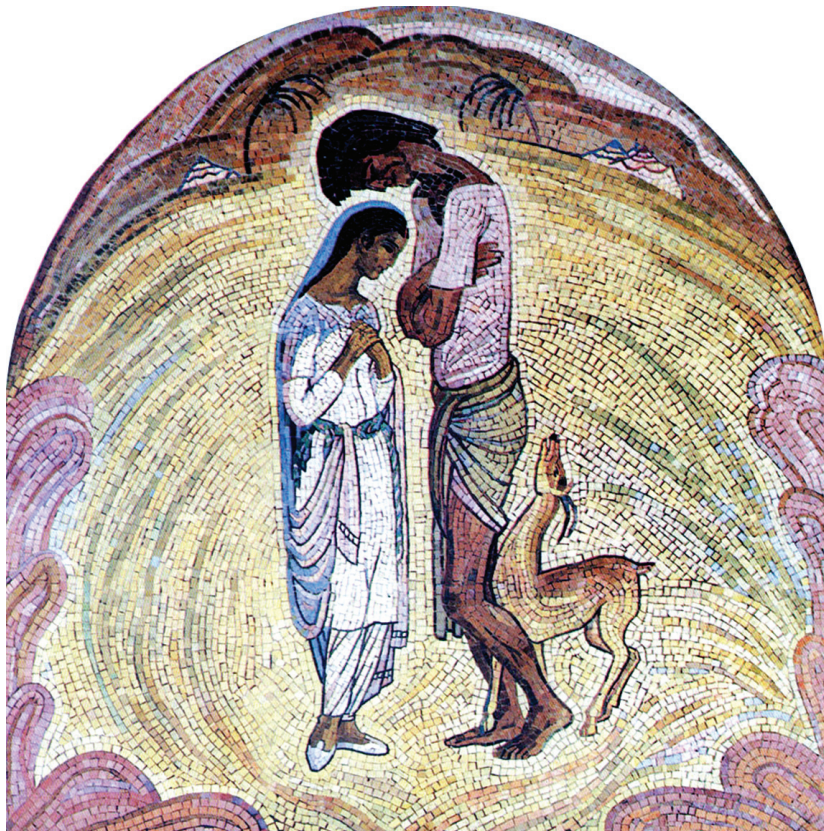
Firudin Qurbansoy: "Leyli obrazı bu dünyanı rəmzləşdirir: bu dünyaya kimsə nə ruhu, nə də maddiyyatı ilə sahiblənə bilər"

likdə Uilyam Şekspir, buddizmdə Çen Çexol. Rəmzlər isə adi dildən fərqli, xüsusi dildir, onu anlamaq üçün xüsusi mühitin, savad və vərdişlərin olmalıdır.

"Girdabi-bəlayə oldular gərç, Qalmaqal aralarında bir fərq" - bu misralar, ümumən qəhrəmanların bir-birinə çevrilməsi (aynaya baxanda Leylinin Məcnuna, Məcnunun Leyliyə oxşaması), eyniləşmənin səbəbi barədə nə deyərdiniz?

- Ziyalı təbəqənin savadsız kütlə ilə fərqi qədər irfan əhlinin sınavı oxumuşlarla müqayisə nisbəti var idi. Elm ül-həvas və elm ül-qəribiyyə adlı elmlər sferiyasına daxil olan nihani-ruhani bilik sahələrindən elm ül-cifr, elm ül-lədu, elm üs-simiya, elm ür-rimiya, elm ül-kimiya, ül-limiya, elm ül-himiya, elm ən-nöqtə, elm ül-hüruf, elm ər-rəqəm, elm ül-vəqf kimi bir sıra başqa elmlərə yiyələnməklə yanaşı, özünün və ətəfdəki insanların ruhu ilə işləmək bacarıq və vərdişlərinə malik olan irfan əhlinin də müxtəlif silkləri və ruhi səviyyəsi mövcuddur. Qərribə deyil ki, bu elm və vərdişlərdən xəbəri olmayan fəqiqlər irfan əhli üçün məhkəmələr qurur, onları ən dəhşətli üsullarla dindən çıxarırlar kimi edam etməyə fətva verirdilər. Halbuki, irfan əhli Allaha ən yaxın zümrəyəndi, onların irfan rəmzləri ilə dedikləri ilk baxışdan şəttiyyə - Allahı adılmağa - kimi sevilirdi də, dərindən diqqət yetirilirdi, "Qurani-Kərim" ayələrinə və hədislərə dayanaqlı sözlər olduğu aydın görünür.

İrfanyönlü şeirlərdə "Qurani kərimdən gələn?" "ələstü birəbbikum?" - Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi? - sualı daha çox keçir. Vəfasız bəşəriyyətə Allahın xəbəri Əraf surəsinin, 172-ci ayəsindədir: Tərcüməsi belədir: Ey Peyğəmbərim! Xatırla ki, bir zaman Rəbbin Adəm oğullarının bəllərindən (gələcək) nəsilərini çıxardıb onların özlərinə (bir-birinə) şahid tutaraq "Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi?" - soruşmuş, onlar da: "Bəli, Rəbbimizsən!" - deyə cavab vermişdilər. (Belə bir şahidliyin səbəbi) qiyamət günü: "Biz bundan

qafil idik". Qeyd edim ki, tərcümə akademik Vəsim Məmmədliyəvindir. Ərəb dilində razılıq bildirən "nə-əm" sözü daha çox istifadə olunur "bəla" sözünü "bəli" mənasında qəbul etməklə, Adəm övladları öz taleyini təyin etmiş oldu. "Girdabi-bəla" insanı Allaha ən yaxın edən vasitədir, burada cismnin surəti deyil, ruhun qüvvəti əsasdır.

- **Qəhrəmanların cənnətdə qovuşması, sırf islam ənənələrinə görədir, yəni başqa dünyaya inam aşılamaqdan ötrüdür, yoxsa özgə səbəbi var bunun?**

- İslamda məada inam, yəni öləndən sonra insanların dirilməsi - inam vacib şərtləndir. Bu dünyanın, əbədi həyatı qazanmaq üçün imtahan meydanı olduğu bütün müsəlmanlara bəllidir. Qiyamət günündən sonra, cənnət əhli əməllərinə görə müxtəlif dərəcəli 8 qapıdan keçib öz sferasındakı fərdlərlə bir olacaq. Şair öz qəhrəmanlarını cənnətə layiq eyni sferanın fərdləri kimi görür.

- **Möhkəm küləkdən yıxılan Məcnun dünyanı eşqin qəmindən azad etmək istəyir. Bu ziddiyyətli güc nədən doğurdu?**

- Qurani-Kərimin 7 ƏRAF surəsinin 57-ci, 25 FURQAN surəsinin 48-ci, 30 RUM surəsinin 46 və 48-ci ayələrində küləklərin yağışın yağacağından xoş xəbər gətirməsi, başqa sözlə, muştuluqçu olması göstərilir. Qeys "yağış" deməkdir. Yağış həyat, təmizlik gətirdiyi kimi, Məcnun sevgisi də bəşəriyyəti günahlardan təmizləyir.

- **Əsərdə ilahi eşqlə insani eşqin nisbəti, sizcə, hansı dərəcədə gözlənilib?**

- Bəzən ilahi eşqə məcazi eşq, hətta platonik sevgi də deyirlər. Bu sevgidə bədən iştirak etmir. Ərəb dilində "eşq" sözü sarmaşığı bitkisinə də deyilir. Qərribə olsa da, ilahi eşqi anlamaq üçün insan zəmini sevgini yaşamaqlıdır. Budur həyatın ikitirəliyi, dualizmi.

Söhbətləşdi: Fərid Hüseyn